

SZÉKELY JAJOS:

GÖMBÖS ÉS A FASIZMUS KÜLPOLITIKAI KONCEPCIÓJÁNAK ALAPVONÁSAI

Az utóbbi években számos népszerű történeti kiadvány jelent meg, amely a Horthy-korszakkal, annak fő periódusaival, vezető politikusainak és államférfiainak tevékenységével foglalkozik. E munkák jelentős új kutatási eredményekre támaszkodva elevenen és hasznosan mutatják be egy hanyatló társadalmi rend uralkodó köreit és reprezentánsait. Egy részükre jellemző a publicisztikai könnyedség és a szatirikus hangvétel, amely széles olvasó rétegek számára teszi hozzáférhetővé ennek az ideológiai harcban annyira fontos témakörnek a megismerését. Valóban csábító feladat e korról és vezető politikusairól szatírárt írni. Közéleti tevékenységüktől magánéletükig egyaránt bőven akad olyan mozzanat, amely méltó a szarkazmusra. Kivételesen hálás téma a Horthy-korszakot „fémjelző” politikusok sorában Gömbös Gyula, az ellenforradalmi rendszer és a magyar fasizmus e jellegzetes képviselője, aki a harmincas évek derekán Magyarország bel- és külpolitikáját a kialakult hazai és nemzetközi feltételekhez képest leggyorsabban igyekezett szélsőjobboldali irányba tolni.

Ez a vidéki kispolgári környezetből feltörő politikus a maga korlátlan ambíciójával, kalandorhajlamaival, otromba katonatiszti svádájával, szemérmetlen demagógiájával, eléggé fogyatékos általános műveltségével, germanizmusokkal zsúfolt beszédeivel, gyors felszíni alkalmazkodóképességével szinte kínálkozik arra, hogy a leleplező történeti irodalom abszolút negatív hőseként szerepeljen. Már kortársai közül sokan — még konzervatív oldalról is — fölfedezték személyében és megnyilvánulásaiban a sötét tónusú politikai humor és irónia alkalmas céltábláját.

Természetes, hogy Gömbös Gyula egyebek között e tulajdonságaival és készségeivel vált a Bethlen- és Károlyi-kormányok bukása után az önmagát most már újra csak nyílt fasiszta alapokon konszolidálni tudó és kívánó uralgó osztály hasznos emberévé, megfelelő politikai személyiségévé. Ahogyan a húszas években, a tőkés rendszer ideiglenes és viszonylagos stabilizációja dején az uralkodó körök hatalmi és kormányzási szükségletei Bethlen Istvánban találták meg az alkalmas politikai vezetőt, ugyanúgy a nagy gazdasági válság mélypontjára zuhant, minden eresztékében meglazult tőkés-földesúri Magyarország Gömbössel játszatta el a megváltozott viszonyok között a politikai vezérférfiú szerepét. De mindez még nem magyarázza meg, hogy Gömbös ormányzásának hosszú évekre olyan súlyos következményei és hatékony hagyományai” támadtak az ország további katasztrófájának előkészítésében és beteljesítésében, nem magyarázza Gömbösnek mint államférfinak — hogy úgy mondjuk — politikai és történeti hatásfokát.

Az elmélyültebb elemzés szemszögéből Gömbös említett személyes tulajdonságai elvesztik önálló jelentőségüket. Amikor 1933-ban Hitler hatalomra jutott, a magyar liberális sajtó általában beírta azzal, hogy élcelődött és személyi természetű intimitásokat kutatott fel a fasiszta vezér életében. Ezzel akarva, nem akarva elterelte a figyelmet a németországi politikai fordulat roppant veszélyeiről. Bálint György, a kiváló baloldali publicista élesen bírálta ezt az olcsó és félrevezető „kritikai” attitűdöt, és határozottan leszögezte: „Hitlerben a hitlerizmus a fontos.”¹ Ennek mintájára megállapíthatjuk — természetesen nem vétve el a negatív nagyságrendbeli különbséget —, hogy Gömbösben a fasizmus, annak jellegzetes hazai változata a fontos. Hiszen közismert tény, hogy kormányzása olyan lökést adott a magyar politikai életnek a nyílt fasiszta diktatúra irányába, kifelé pedig olyan erős kötelékekkel fűzte Magyarországot a Hitler és Mussolini vezette totális diktatúrákhoz, hogy ettől kezdve az őt követő kormányok — bizonyos időszerű taktikai változásoktól, kisebb átmeneti ingadozásoktól eltekintve — az általa lefektetett koncepció jegyében vezették hazánkat a második világháború katasztrófájába.

E koncepció külpolitikai oldalának vizsgálata fontos tanulságokkal szolgálhat az egész Horthy-korszak külpolitikájának jobb megértéséhez, különösen ha elemzését keletkezésében, évtizedes kialakulásában kíséreljük meg.

Az első világháborús vereség és a forradalmak tanulságait a magyar uralkodó körök igyekeztek a maguk módján mind bel-, mind pedig külpolitikai tekintetben levonni. A belpolitikai tanulság számukra teljesen egyértelmű volt: a terror és a politikai megtévesztés minden eszközével meg kell akadályozni, hogy Magyarországon a proletariátus, a dolgozó nép még egyszer felülkerekedjék. Külpolitikai vonatkozásban azonban bizonyos mértékig eltérő irányzatok jellemezték mind a vezető köröket, mind az uralkodó osztályt. A végső célkitűzés természetesen e tekintetben is azonos volt: a nemzetközi politikában megkeresni azokat a tényezőket és erőket, amelyek a gyökeres területi revízió tervét támogatni hajlandók. Eltérés időről időre abban mutatkozott, hogy a nemzetközi helyzet alakulásához, változásaihoz képest az imperialista nagyhatalmak melyikében keressék a patrónust, merre orientálódjanak, kinek tegyenek felajánlkozó gesztusokat és valóságos szolgálatokat, melyiknek politikájához alkalmazkodjanak — természetesen minden esetben a szovjetellenesség és az antikommunizmus jegyében. A Horthy-korszak politikusainak szótárában igen gyakran szerepelt a „reálpolitika” kifejezés. Ezen rendszerint az általuk kifizetődőnek tartott külpolitikai orientációt értették elsősorban.

Jellemző e tekintetben Bethlen István felfogása: „Abban, hogy mit milyen eszközökkel kívánunk elérni, konzekvensek sohasem lehetünk, mert az eszközöket a körülményekhez kell alkalmazni, és ha ma egy cél elérésére valamely eszköz alkalmasnak látszik is, holnap talán már az ellenkezőjét kell alkalmazni, ha ugyanazt a célt szolgálni akarjuk.”²

Gömbös abban különbözött a Horthy-korszak számos politikusától és államférfiától, hogy kezdettől fogva az európai fasiszta erők előretörésében és tömörülésében kereste a hathatós revízió és Magyarország leendő „Duna-völgyi—balkáni szupremáciája” legfőbb támaszát.

¹ *Bálint György*: A toronyőr visszapillant (Cikkek, tanulmányok, kritikák). Bp., 1961., I. k. 66.

² Bethlen István gróf beszédei és írásai. Bp., 1933., I. k. 4–5.

Gömbös egész ifjúkorát reakciós-militarista környezetben töltötte. Már ekkor megismerkedett a fajelmélet korai apostolának, H. S. Chamberlainnek gondolatkörével, aki a német fasizmus egyik ideológiai előkészítője volt. A germán faj felsőbbrendűségének, az antiszemitizmusnak, a fajok harcára alapozott történet szemléletnek elismerése már ebben az időben meghatározta a fényes pályafutásról ábrándozó fiatal katonatiszt eszmei—politikai állásfoglalásának végleges irányát. A monarchia számára szükségesnek tűnő viszonyain túltekintve a világhatalomra törő császári Németországot választotta politikai eszményképének.³

Később egész világháborús pályafutása és az ellenforradalomban betöltött szerepe a hazai és a nemzetközi reakció szélső jobbszárnyához kötötte. Kapcsolatot épített ki a német militarizmusnak a náci uralmat előkészítő vezető személyiségeivel. 1917-ben futárként Kreuznachba, a német főhadiszállásra küldték. Egyik életrajzírója erről az eseményről a következőképpen emlékezik meg: „A kreuznachi látogatást saját bevallása szerint is élete egyik legnagyobb eseményének tekintette, mégpedig azért, mert itt alkalmá nyílt találkozni és eszmecserét folytatni olyan nagy emberekkel, mint Ludendorff és Hindenburg. Alkalmá volt történelmi levegőt szívni, amikor ezekkel a katonai geniekkel együtt volt, és lelkét egészen betöltő kérdésekről beszélgetett velük.”⁴ Sohasem derült ki, Hindenburg és Ludendorff valójában miféle „mélyreható eszmecserébe” vonták a monarchia fiatal vezérkari századosát, bizonyos azonban, hogy a rajongás irántuk Gömbösben változatlan maradt a központi hatalmak világháborús összeomlása után is. Felfogása szerint az említett vezető személyiségek képviselték Németország törhetetlen győzni-akarásának szellemét a liberális—defetista erőkkel szemben, amelyek a Monarchiában szabadon fejthették ki bomlasztó tevékenységüket. A központi hatalmak vereségének okát is abban látta, hogy a hatalmon levők nem törték le időben és következetesen az imperialista háborúval szemben növekvő ellenállást.

„Felelőssé teszem a régi kormányokat — mondotta fajvédő képviselő korában —, mert a háborúban szükséges ellenállás fokozása iránt nem tették meg az összes intézkedéseket. Felelőssé teszem végül azokat, akik a háború vége felé, tehát mikor azt mondták, valószínű, hogy elveszítjük a háborút, ahelyett hogy segítettek volna építeni, ahelyett hogy segítettek volna összerakni az összes erőket, ezt a gyöngeségi momentumot kihasználták, és 1918-ban, tehát akkor, mikor a legnagyobb egyetértésre és legnagyobb összetartásra lett volna szükség ebben a nemzetben, szétbontották a nemzet egységét.”⁵

Egyébként Gömbösnek, a fajvédő politikussá vedlett katonatisztnak pályafutása a forradalom és ellenforradalom roppant mérkőzésének és az ellenforradalmi erők közép-európai felülkerekedésének éveiben eléggé tipikus. A háborús vereség és a forradalmak Magyarországon csakúgy, mint Ausztriában és Németországban a régi tisztikar személyi állományának legnagyobb része előtt lezárták az érvényesülés, a karrier minden lehetőségét. E deklaszálódott, talajtvesztett, számban sem lebecsülendő társadalmi csoport csakhamar a szélső

³ Gömbös az Osztrák—Magyar Monarchiát 1918 után rendszeresen bírálta, természetesen szélső nacionalista, fasiszta szempontból.

⁴ Dr. Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája. Bp., 1934., 93—94.

⁵ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, II. k. Bp., 1922., 292—293.

jobboldali, revansista politika leggyorsabban aktivizálódó rohamcsapatát alkotta. Magyarországon Horthy tiszti különítményekkel vágott véres utat magának a budai várig, Németországban a nagyburzsoázia alkotmányos mód-szerekkel helyezte Hindenburgot a köztársasági elnöki székbe, de személyük az államfői poszton egyaránt biztosíték volt arra, hogy a politikába sodródott katonai káderek a hatalom megragadásának növekvő reményével kapjanak helyet a nap alatt. Ha az adott belpolitikai helyzet és az általános európai viszonyok átmenetileg ellenzéki (természetesen szélsőjobboldali ellenzéki) táborba vitték is őket, politikai tevékenységüket mi sem korlátozta, harsányan hirdették meg mind az államhatalom megszerzését célzó programjukat, mind pedig a nemzetközi hatalmi viszonyok gyökeres és erőszakos átalakítására vonatkozó elképzeléseiket.

Törekvéseik párhuzamossága (sőt a döntő pontokon találkozása) az említett országokban Gömbös számára az alapvető bázist jelentette egységes fasiszta politikai koncepciójának, ezen belül külpolitikai tervezetének kialakításához.⁶ Ez pedig saját tömör fogalmazásában a következőképpen hangzott: „A magyar fajvédelem jegyében regenerálni Magyarországot és a regenerált Magyarországnak világpolitikai pozícióját történelmi hivatásának megfelelően Kelet-Európában biztosítani.”⁷

Gömbös külpolitikai előiskolájához kétségtelenül hozzájárult az ellenforradalmi időszak számos tapasztalata is. Azoknak az ellenforradalmár politikusoknak, akik emigrációban vagy az antant hatalmak megszállási területein tevékenykedtek, minden lépésüket meg kellett tárgyalniuk a győztes nagyhatalmak illetékes helyi képviselőivel. Bizonyos, hogy már a bécsi és szegedi idők megmutatták Gömbösnek, hogy az antant megbízottai — némi taktikai különbségek ellenére is — megértést mutatnak, és hathatós segítséget nyújtanak a magyar proletárdiktatúra letöréséhez, a további perspektívát illetően azonban saját nagyhatalmi stratégiájuknak megfelelően járnak el, és nem tanúsítanak különösebb érdeklődést a magyar uralkodó osztály eljövendő sajátos külpolitikai célkitűzései és tervei iránt. Különben e kérdések akkor még természetesen kialakulatlanok voltak, és háttérbe szorultak, de egy dolog Gömbös számára mindenképpen érzékelhetővé vált: az antant hatalmak várható külpolitikájának fő irányába egyhamar semmiképpen sem fog belevágni a magyar uralkodó körök által elképzelt „nemzeti feltámadás” koncepciója, mivel ennek elválaszthatatlan része volt a régi Magyarország területi helyreállítása, sőt számos ezen túlmenő külpolitikai aspiráció is.⁸

A továbbiakban sem osztotta soha azokat a nézeteket, hogy a győztes Franciaországhoz és Angliához való igazodás számottevő eredményekkel járhat a magyar fináncióke Duna-medencei—balkáni pozícióinak visszaszerzése, illetve kiterjesztése vonatkozásában.

A Gömböshöz politikailag igen közel álló Zdravetz István, Horthy tábori

⁶ 1920 nyarán, a Kapp-puccs összeomlása után a német—osztrák—magyar szélső nacionalista erők megkísérelték a szövetekezést. A kezdeményezés Ludendorff környezetéből indult ki. A titkos tárgyalásokba Gömbös is bekapcsolódott. Vö. *Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919—1921.* Bp., 1962., 240.

⁷ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, II. k. Bp., 1922., 294.

⁸ Gömbös szegedi tevékenységére, valamint a szegedi kormány és a franciák együttműködésére vonatkozóan l. *Gaál Endre: A szegedi munkásság harca a Tanácsköztársasáért.* Bp., 1956.

püspöke ugyancsak még a szegedi időkből ismerte az antant képviselőinek felfogását Délkelet-Európa új status quo-jának sérthetetlenségéről, és már 1921-ben hangsúlyozta: „Még egy dogmánk legyen, egy magyar dogma: teljes hitetlenség, teljes bizalmatlanság az antantban, teljes bizalmatlanság minden misszió, minden kiküldött ellen.”⁹

Elvbarátaival egybehangzóan bírálta Gömbös a Népszövetséget, amelyben — egyébként korántsem alaptalanul — a francia—angol hatalmi politika-puszta eszközét látta. Nyíltan hirdette, hogy oktalan reményeket táplál mindenki, aki a békés revízió népszövetségi vagy Népszövetségen kívüli módozataiban bízik.

„Nagyon szép elv a békét hirdetni — mondotta egyik országgyűlési beszédében 1922 júliusában —, de a világtörténelem tanúsága szerint ez utópia, mert ameddig haladni akaró nemzetek lesznek, ameddig az emberi önzés olyan predomináló lesz az embereknek minden cselekményében, addig általános békéről szó sem lehet, addig küzdelem lesz, addig harc lesz, és ezért nem lehet arra felépíteni egy politikát, hogy békét akar, tehát békének kell lenni. Ha ennek az országnak békére van szüksége, akkor belső békére van szüksége . . ., hogy a nemzet erős legyen azon küzdelmek megvívására, amely küzdelmek előestéjén állunk.”¹⁰ A továbbiakban kijelentette: erős kormányt akar, amely „nem jogi formák szerint, hanem a nemzet érdekei szerint cselekszik”.¹¹

Ha figyelembe vesszük, milyen volt 1922-ben Magyarország külpolitikai helyzete, érthető az a meghökkenés, amelyet Gömbös háborús perspektívára utaló szavai keltettek. Az ország ekkor teljes külpolitikai elszigeteltségben élt, és bár a versailles-i békemű első ellentmondásai már jelentkeztek, a győztes antanthatalmak által kialakított európai rend megváltoztathatatlanak, a Gömbös-féle hangvétel pedig szokatlanul látszott a kormánykörök képviselői előtt is. Nem mintha Gömbös világos beszéde általában idegen lett volna tőlük, de az adott helyzetben taktikailag helytelennek tartották, időszerűségében kételkedtek.

Gömbös azonban a külügyminiszterhez címezve folytatta külpolitikai elképzeléseinek kifejtését. Utalt arra, hogy véleménye szerint a nyolcmillió Magyarországot az európai helyzet kialakításában egyedül nem játszhat kezdeményező szerepet. Szerinte tehát nem lehet egyik kormánynak sem hibául felelni, hogy addig nem valósított meg valamilyen összefüggő, nagy külpolitikai koncepciót, hiszen a külpolitika szempontjából lényeges és döntő erők nem állnak a magyar kormány befolyása alatt.

Magyarország külpolitikai helyzete — véleménye szerint — akkor fog megváltozni, amikor Európa általános politikai képe is átalakul. Az elmúlt időkben az egyetlen reménykeltő mozzanatnak azt látta, hogy Olaszország a nyugat-magyarországi kérdésben a magyar kormány mellé állt; ám azóta semmi jele annak, hogy az európai nagyhatalmak meg akarnák változtatni a különböző békeszerződéseket.

Ez után az eszmefuttatás után Gömbös levonta döntő következtetését: „*Én mégis úgy látom — jelentette ki —, hogy az európai politikának tengelye Berlinbe Rómán át fog vezetni. A német és olasz ellentétek kiegyenlítése után, azt hiszem, ezen politikai tengely köré fognak csoportosulni a nemzetek a közel-*

⁹ Nemzeti Újság 1921. jan. 18.

¹⁰ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, II. k. Bp., 1922., 293.

¹¹ Uo. 294.

jövőben. (Kiemelés tőlem — Sz. L.) Ezért mindaddig, amíg a helyzet világos nem lesz, nekünk csak egy kötelességünk lesz a külpolitika terén: várni, várni — belpolitikai téren pedig erőt gyűjteni.”¹²

Mindezzel Gömbös eljut külpolitikai koncepciója központi gondolatához, és egyben nevet is ad a másfél évtized múlva bekövetkező végzetes fontosságú fejleménynek, a fasiszta nagyhatalmak európai szövetségének. Egyébként már korábban is hirdette, hogy Berlin és Róma lesz az európai politikát meghatározó tényező. 1921 januárjában kifejtette egy újságcikkében, hogy Magyarország külpolitikája irányvonalának Berlinen és Rómán át kell vezetnie.¹³

Mire alapozta Gömbös azt a következtetést, amely politikai elképzeléseinek központi gondolatát alkotta, hogy ti. egyrészt a szélsőjobboldali kibontakozás jegyében szövetség jön létre a versailles-i békerendszer megváltoztatására Németország és Olaszország között, másrészt hogy Magyarországnak az uralkodó körök külpolitikai céljainak megvalósítása érdekében e szövetséghez kell csatlakoznia? Hiszen az említett időpontokban, 1921 januárjában és 1922 júliusában aligha látszottak az európai politikai élet felszínén olyan momentumok, amelyek a fent vázolt fejlemények bekövetkezését valószínűsítették volna. Olaszország még a *Marcia su Roma* előtt állott, Németországban pedig a weimári demokrácia Gömbös számára egyáltalán nem szimpatikus építménye látszott lassan megszilárdulni.

Gömbös külpolitikai elképzeléseiben a versailles-i rendszer bírálatából indult ki. Ez adja koncepciójának azt a látszatot, hogy hosszú évekre előre bizonyos valóságérzékkel ítélte meg a várható fejleményeket. Másrészt, miután e bírálatból — szélsőjobboldali világnézetének megfelelően — hosszabb történeti távon mégis hamis következtetéseket vont le, az általa megjelölt és a magyar uralkodó osztály fő erői által később készségesen elfogadott külpolitikai út végül is katasztrófához vezetett. A versailles—washingtoni békerendszer imperialista jellegéből folyó igazságtalanságaival kétségtelenül elültette az egész világra kiterjedhető új viszály magvait. Az imperializmus általános válságának talaján a legjobb esetben is csak a béke vágyálmát, de korántsem a béke valóságos biztosítékait teremtette meg. Gömbös mindenfajta liberális és pacifista előítélet nélkül, az imperializmus valóságos tendenciáival azonosulva ítélte meg a helyzetet és a várható legfontosabb irányzatokat. Abból indult ki, hogy az új európai erőviszonyok alakulásában döntő szerepe lesz az előző háború vesztes hatalmai összefogásának. Ezekhez sorolta Olaszországot is, hasonlóan az olasz imperializmus legagresszívebb képviselőihez, akik szerint országuk sokkal kevésbé vált a közös győzelem haszonélvezőjévé, mint a nyugati nagyhatalmak. Tegyük mindjárt hozzá, hogy Gömbös jobboldali kibontakozás útján képzelte el az olasz és német hatalom összefogását. Élénk figyelemmel kísérte mindkét országban az éles politikai küzdelmet, amely a nemzetinek álcázott jobboldali, fasiszta irányzatok, valamint a demokratikus és szocialista erők között végbement.

Utóbb — részben már kormányelnöksége idején — rátapintott arra is, hogy Franciaország a legyőzöttek irányában tanúsított merev politikájával és Anglia a maga erőtlén, álpacifista manőverezéseivel végső soron olyan helyzetet terem, amely objektíve kedvez a fasiszta erők kibontakozásának és

¹² Uo. 295.

¹³ Dr. Révay József: i. m. 207.

tömörülésének. A polgári demokráciák belső berendezkedésével szemben egyébként is mindenkor leplezetlen, mély ellenérzést juttatott kifejezésre.

Gömbös a továbbiakban kitartóan ragaszkodott külpolitikai tervezetének e bázisához, bár bizonyos részleteket időről időre módosított. Erre több példát említhetünk. 1923 decemberében Magyarország külpolitikai hivatásáról egyebek között a következőket mondta: „Az én felfogásom szerint Magyarország évszázados szerepét fogja újból betölteni Európa keletén egyrészt a szláv mozgalommal szemben, amely északról dél felé, a meleg vizek felé tartó mozgalom, másrészt pedig Németország regenerálódása után a német mozgalommal szemben, amely keleti irányban fog hatni minden körülmények között, miután a flotta elvesztése folytán expanzív törekvéseit nyugat felé nem folytathatja.”¹⁴ Ebben a megnyilatkozásban feltűnő, hogy a pánszláv veszély mellett, amely a Horthy-korszak politikai nyelvében természetesen szovjetellenes jelszó, megjelenik a német veszélyre való hivatkozás is. Vajon ez azt jelenti-e, hogy Gömbös lényegbevágóan módosította külpolitikai elképzeléseinek alapjait? Korántsem. Gömbös csak látszólag közeledik e tekintetben az angol orientáció híveihez, akik Magyarországnak valóban ilyenfajta szerepet szántak Délkelet-Európában. Sokkal inkább arról van itt szó, hogy Gömbös az egyes országok belpolitikai alakulásával összefüggésben szemlélte az európai politikában betöltött és elfoglalható funkciójukat. Míg ugyanis Olaszországban Mussolini hatalomátvételével bekövetkezett a Gömböstől várt fordulat, addig Németországban a nyílt fasiszta erők igen távol látszottak még állni céljaik elérésétől. S bár a weimári köztársaság ebben az időben semmiféle reális veszélyt nem jelentett a magyar függetlenségre, azzal sem kecsegtetett, hogy a Gömbös által hón óhajtott tengely megalkotójává és részesévé válhat. A német polgári demokrácia egyáltalán nem illett bele koncepciójába, és ezért demagóg módon német veszélyről beszélt egy olyan időszakban, amikor az (kivételesen és rövid ideig) nem fenyegette hazánk függetlenségét.¹⁵

Locarno éveiben Gömbös távolabb érezhette tervezete feltételeinek megvalósulását, mint valaha. Mihelyt azonban közeledés történt Stresemann és Mussolini között, elhallgatott a német veszedelemről, és várakozásai magasba szökkentek. Ismét erőteljes kampányba kezdett külpolitikai tervezetének népszerűsítése céljából. 1927 újéve napján sajtónyilatkozatában nyomatékkal jelentette ki: „Ami a külpolitikát illeti, úgy látom a helyzetet, hogy a fajvédők által régóta hangoztatott elv, hogy Európa külpolitikai egyensúlya Berlin és Róma tengelyében keresendő, most megvalósul. Magyarországra nézve külpolitikailag elérkezett a döntő pillanat: *vagy csatlakozunk a Berlin és Róma tengelye által meghatározott külpolitikai koncepcióhoz, vagy ellene foglalkunk állást egy balkáni orientációval.*”¹⁶

Nem kétséges, hogy Gömbös csak azért vetette fel látszat-alternatívaként a „balkáni orientációt”, hogy még sürgetőbbnek tüntesse fel az általa ajánlott koncepció elfogadását. Igaz ugyan, hogy Bethlen miniszterelnök környezetében ekkor már érlelődött az Olaszországgal megkötendő barátsági szerződés szándéka, de az uralkodó körök egyes tekintélyes tényezői még ellenezték az elhatározó külpolitikai lépéseket. Apponyi Albert, a Népszövetség iránti

¹⁴ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, XVIII. k. Bp., 1923., 157.

¹⁵ Vö. *Macartney: Magyarország*. Bp., (1934.) 227.

¹⁶ Magyarország 1927. jan. 1.

lojalitás híve például Gömbös nyilatkozatával egyidejűleg további várakozó álláspontot javasolt a magyar külpolitikának: „Jelenleg az egész világ külpolitikai helyzete olyan zavaros, az európai hatalmi viszonyok annyira kránztak, hogy óvakodnunk kell minden néven nevezendő lekötöttségtől minden irányban mindaddig, míg az európai helyzetnek a mostaninál nagyobb fokú tisztázódása be nem következik.”¹⁷

Gömbös buzgalma azonban nem ismert határt. Még 1927 januárjában újra sikraszállt a Róma—Berlin felé történő orientálódás mellett, s ismét kifejezte, hogy a német—olasz viszony adja meg „az európai politika elhelyezkedési tengelyét.”¹⁸

Mussolini e napokban nyilatkozott a Neue Freie Presse tudósítójának. Egyebek között érintette a német—olasz viszony alakulását, és kijelentette, hogy Németország és Olaszország könnyen megérthetik egymást. Véleménye szerint Ausztria csatlakozása a német államszövetséghez Németország számára sokkal fontosabb probléma, mint Olaszország számára. E megnyilatkozás bizonyos változást tükrözött az olasz miniszterelnök álláspontjában, amely egy évvel korábban még teljesen elutasító volt az Anschluss kérdésében. Ám Mussolini most sem felejtette el az elmondottakhoz hozzáfűzni, hogy Ausztria csatlakozása valamikor bekövetkezhet ugyan, de a birodalmak gyarapodása lassú menetű.¹⁹

Gömbös ezúttal alaposan túlértékelve a német—olasz kapcsolatokban bekövetkezett javulást, 1927 márciusában már a parlamentben hirdette országvilág előtt: „Régóta, évekkel ezelőtt éppen barátaim voltak azok, akik hangsúlyozták, hogy Róma és Berlin között ellentétek legfeljebb csak az Alpések területén vannak. Ha ezek az ellentétek kiküszöböltetnek, olyan külpolitikai bázisra teszünk szert Európában, amelyre építeni lehet.”²⁰

Néhány nap múlva Gömbös a képviselőház külügyi bizottságában ajánlotta a kormány figyelmébe Németország megerősödött politikai befolyását, amelyet figyelemmel kell kísérni. Melegen üdvözölte Bethlen miniszterelnök római útját, jelezve, hogy várakozásának megfelelően, meglegedésére alakulnak a külpolitikai események.²¹

Az 1927-es olasz—magyar barátsági szerződés, amelyet a Bethlen-kormány kötött meg, igen fontos lépéssel vitte közelebb Gömböcst elképzeléseinek megvalósulásához. Ugyanebben az időben Rothermere lord látványos fellépése, amellyel a trianoni szerződés békés revíziójának gondolatát támogatta, felszította azoknak a politikai csoportoknak a várakozását (beleértve a kormányköröket is), amelyek Londontól várták külpolitikai céljaik támogatását. Ebben az időben a hivatalossá tett olasz és a nem hivatalos angol orientáció lényegében párhuzamos vágányokon haladt, és háttérbe szorította azokat az elképzeléseket — közöttük Gömböcét is —, amelyek a területi revízió kulcsát legalább annyira keresték Berlinben, mint Rómában. Gömbös számolva e várható fejleményekkel, jó előre szükségesnek tartotta leszögezni: „... logikus az, hogy Magyarország függetlenségének teljes fenntartása mellett olyan külpolitikai orientációt keres, amely egyrészt Berlinben, másrészt Rómában

¹⁷ Uo.

¹⁸ Budapesti Hírlap 1927. jan. 28.

¹⁹ Nemzeti Újság 1927. febr. 1.

²⁰ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés naplója, II. k. Bp., 1927., 85.

²¹ Pesti Hírlap 1927. márc. 30.

gyökeredzik, és talán messzebb, Londonban keresi azt a bázist, amely a maga külpolitikai elhelyezkedésére szükséges.”²²

Az angol orientáció létjogosultságának átmeneti elismerése azonban Gömbösnél a legszorosabban alá van rendelve az olasz—német—magyar kapcsolatok koncepciójának. Véleménye kialakításában mindenestre tekintetbe vette azt a közeledést, amely Anglia és Olaszország között Locarno után végbe ment. Számolt továbbá azokkal a visszatérő nehézségekkel, amelyek az angol—francia együttműködésben időről időre bekövetkeztek. Ugyanakkor a leghatározottabban elutasított minden, francia tájékozódást kereső külpolitikai elképzelést: „Rákóczi óta vannak magyarok — mondotta —, akik a francia orientáció hívei. Én bevallom, nem vagyok híve a francia orientációnak, mert a franciák Magyarországgal mindig csak labdázta. Magyarországgal komolyan nem foglalkoztak, és a kisintente megkonstruálásában sem látok egyebet, mint egy Magyarország elleni koncepció megvalósulását.”²³

A továbbiakban Gömbös nemcsak gyakorlati politikai, hanem elvi—világnézeti okokat is megjelöl a francia orientáció elutasítására. „Franciaország sohasem azokkal az osztályokkal és rétegekkel szimpatizált — állapította meg —, amelyek a konzervatív világrendet jelentették, hanem azokkal az elemekkel, amelyeknek hatalmából mi, magyarok, akik a sovén magyar álláspontot képviseljük, nem kérünk.”²⁴

Különben Gömbös világnézeti összeütközése a franciákkal már Szegeden bekövetkezett. Bizonyára nem szívesen gondolt 1919 forró júliusára, amikor „antszemita kilengései” miatt a francia katonai parancsnokság kiutasította a városból.²⁵ (Zárójelben említjük meg, hogy Gömbös némi köze a frankhamisításhoz csak kisebb jelentőségű, gyakorlati megnyilvánulása volt Franciaországgal kapcsolatos elvi állásfoglalásának.)

Később Károlyi Gyula kormányának kudarcba fulladt párizsi kísérlete csak megerősíteni és igazolni látszott Gömbös álláspontját a francia tájékozódást illetően. Annál is inkább így volt ez, mivel Franciaország délkelet-európai politikája másfél évtizeden keresztül elsősorban a kisantanton nyugodott, márpedig a magyar uralkodó osztály valamennyi főbb politikai törekvése a kisantant államok létérdekeibe és ellenállásába ütközött.

Gömbös ennek megfelelően szüntelenül támadta a kisantant államait. Kezdetől fogva élesen szembezállt a szomszéd államokhoz való közeledés legcsekélyebb szándékával is. Még a Jugoszlávia iránti barátságosabb viszony kialakítását is bármikor megtagadható politikai ötletnek tartotta. A Horthy-korszakban többször fölmerült a délszláv szomszédal való együttműködés gondolata — (Horthy 1926-os mohácsi beszéde, az 1940. decemberi „örök baráti szerződés”), de Gömböshöz hasonlóan az illetékes kormányférfiak a magyar—jugoszláv barátság eszméjét átmenetileg használt ütőkártyának tartották csupán. 1922. júliusi nemzetgyűlési beszédében Gömbös annak a véleményének adott hangot, hogy a kisantantellenes külpolitikát minden körülmények között fenn kell tartani. „Én bevallom — mondotta —, hogy mikor Szegeden voltam, azt hittem, hogy a jugoszláv állam az, amely velünk együtt folytathatná külpolitikáját, és magam is az ún. jugoszláv orientációnak vol-

²² Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés naplója, uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Szegedi Napló 1936. okt. 7.

tam a híve, de meggyőződtem, hogy ezen kis államok Magyarország részéről semmi közeledést nem hajlandók elfogadni; meggyőződtem, hogy ezek a kis államok továbbra is együttes program alapján Magyarország megsemmisítésére törekcszenek.”²⁶

Álláspontját Gömbös a továbbiakban ideológiai különbségek hangsúlyozásával is indokolni próbálta: lehet, hogy ezek a kis államok egy más mentalitású Magyarországgal szívesen kötnének szerződést, elsősorban olyan Magyarországgal, amely a nyugati államok mintájára van berendezve, de mindaddig nem kívánatos senkivel se kezet fogni, míg a nemzeti keresztény Magyarországot nem akarják faktorként elismerni.²⁷

Nyilvánvalóan alkalmi jellegű jelszó csupán a néhány évvel később Gömbös által meghirdetett új politikai vonal Belgrád—Budapest—Varsó között. („Nándorfehérvárnak és Budának egymásra kell találni.”) Gömbös felfogásában magától értetődően a német—olasz szövetség kiegészítőjeként kellene ennek az új államesoportosulásnak létrejönnie.²⁸

A magyar—jugoszláv viszony később éppen Gömbös miniszterelnöksége idején jutott a két világháború közötti legválságosabb szakaszába. A marseille-i merénylet következtében, amelyhez a magyar vezető köröknek is közük volt, pattanásig feszült a helyzet a két ország határán.

De nem is lehetett várni semmilyen őszinte és tartós közeledést Jugoszlávia irányába sem Gömböstől, sem más vezető politikustól, aki a magyar imperialista célkitűzéseket szolgálta, mivel déli szomszédunk a meghódítandó balkáni terep egy része volt csupán szemükben.

Gömbös külpolitikai koncepciójának másik vezérgondolata a fasiszta tartalmú német—olasz szövetség mellett — mint már utaltunk rá — a szovjetellenesség volt. Később azt állította magáról, hogy már az 1917-es februári és októberi forradalmak idején figyelmessé vált — úgymond — „az orosz veszedelemre”, s összegyűjtötte és elolvasta az Oroszországról szóló legfontosabb irodalmat. Ellenforradalmi tevékenysége az antikommunizmus és szovjetellenesség elismert hajnokává avatta a jobboldali közvélemény előtt. Nézete szerint — s ebben megegyezett a magyar földesúri—tőkés rend minden képviselőjével — a munkásosztály forradalma és a kommunizmus nemzetközi jelentőségű nyílt bázisa, a Szovjetunió jelenti a legfőbb veszélyt a fennálló uralmi rendszerre. Már a húszas évek elején több megnyilatkozásában riasztgatta a közvéleményt a magyarságot fenyegető pánszláv veszéllyel, természetesen teljesen figyelmen kívül hagyva az Oroszországban végbement győkeres fordulatot és a Szovjetunió hangsúlyozott békepolitikáját Magyarország irányában is. A „bolsevista” veszedelemről egyébként számos alkalommal szónokolt.

A „pánszláv” veszéllyel űzött demagógiát természetesen nem Gömbös találta fel. Régóta készen állott az a reaktíós magyar politika arzenáljában, és élt is vele a Horthy-korszak valamennyi kormánypolitikusa. Bethlent sem zavarta, hogy a nagyburzsoázia markában tartott Csehszlovákia és a királyi Jugoszlávia vezető körei egyáltalán nem tápláltak barátságos érzelmekeket a Szovjetunió iránt, nem is beszélve arról, hogy Oroszországban a forradalom megsemmisítette a cári-imperialista politika minden hagyományát, sőt e poli-

²⁶ Az 1922. évi június 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, II. k. Bp., 1922., 295.

²⁷ Uo.

²⁸ Budapesti Hírlap 1928. jan. 28.

tika létfeltételeit is. Kiadott beszédeinek előszavában írta: „Szob és Szabadka a szláv harapófogó északi és déli ága, amely azon a napon zárul össze, amelyen a szláv népek hatalmi csillaga Oroszország talpraállása folytán felragyog.”²⁹

Gömbös 1922-ben „Egy magyar vezérkari tiszt feljegyzései” című művét német nyelvű kiadásra eljuttatta Berlinbe. A német fordításhoz írt előszavában — amely különben a műhöz hasonlóan sohasem jelent meg németül — a következőket írta: „Miután Szent István országában sikerült legyűrni a vörös terrort, a keresztény Magyarország felébredt . . . Mi lerántottuk a liberalizmus és a bolsevizmus álarcát, hogy világosan lássuk a zsidóság törekvéseit . . . Ha a német nép az én rövid feljegyzéseimből hasznos következtetéseket tud levonni, akkor hazámmal szemben is kötelességet teljesítettem.”³⁰ Gömbös álláspontja tehát annyiban különbözik a rendszer más politikusaiknak egységesen szovjetellenes álláspontjától, hogy ezt is kezdettől fogva hozzákötí a német fasizmus erőivel való szoros kooperáció követelményéhez. Híveivel több ízben tiltakozott még annak gondolata ellen is, hogy Magyarország és a Szovjetunió között diplomáciai kapcsolatot létesítsenek. Hangsúlyozta, hogy ebben a tekintetben a magyar kormány állásfoglalását elvi—világnézeti kérdéseknek kell meghatározniuk. Azzal is rágalmazta a Szovjetuniót, hogy követségei a bomlasztó agitáció központjai.³¹

A szovjet—angol viszony kiéleződése idején, 1927 márciusában a képviselőházban Magyarország és valamennyi „konzervatív világnézetű” európai állam összefogását követelte a Szovjetunió ellen. „A mi külügyminiszterünknek volna kötelessége — mondotta —, hogy európai kérdést csináljon a szovjet kérdésből, és napirendre tűzze abban a tekintetben, hogy nekünk vagy adassék meg a fegyverkezés joga, hogy a szovjet ellen védekezhessünk, vagy pedig az összes európai hatalmak által egységes eljárás alá vegyék ezt a kérdést.” Hogy mi az „egységes eljárás”, amire Gömbös célzott, azt még a nem éppen fürge észjárásáról ismert Pekár Gyula kormánypárti képviselő is felismerte: „Együttesen keresztadjáratot a szovjet ellen!” — toldotta meg lelkesülten a szónok szavait. Gömbös pedig a nagyobb nyomaték kedvéért megismételte felhívását, hogy valamennyi reakciós európai hatalom fogjon össze a Szovjetunió elpusztítására.³²

Gömbös koncepciójának következetességét és zártságát az is biztosította, hogy kezdettől fogva kinyilvánított és szerves részét alkotta a magyar imperializmus eljövendő hegemoniájának biztosítása a Duna-medencében és a Balkán egy része fölött. A húszas évek elejétől úgy vélte, hogy a német—olasz szövetségre támaszkodva Magyarország átveheti a Monarchia örökségét. E törekvést már 1923-ban Olaszország balkáni aspirációival összhangban képzelte el. Amikor Olaszország Jugoszlávia ellenében és a kisantant bomlasztására Bukarest felé tájékozódott, Gömbös fennen hangoztatta: „Azt hiszem, hogy az a vonal, amelyre támaszkodhatunk, Rómában kezdődik, Budapesteny meg át, és — bármennyire is furcsa — Bukarestben végződik.”³³

A Gömbös-féle különböző külpolitikai vonalak e látszólagos felszíni zúr-

²⁹ Bethlen István gróf beszédei és írásai. Bp., 1933., I. k. 12.

³⁰ Idézi dr. Révay József: i. m. 349—350.

³¹ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés naplója, II. k. Bp., 1927., 86.

³² Uo. 87.

³³ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója, XVIII. k. Bp., 1923., 157.

zavarában nem kell túlértékelnünk a Romániáról mondottakat, mert mihelyst behizonyosodott, hogy az olasz törekvések Bukarestben nem váltanak ki megfelelő visszhangot, Gömbös egyszer s mindenkorra felhagy ezzel az elképzelésével. Felfogásának sokkal maradandóbb eleme, amit a továbbiakban mond: „Nekünk, magyaroknak még egy alátámasztó erőnk lehet, amely Budapestre hat, amely Konstantinápolyból, Ankarából indul ki, és Szófián át halad ide a Duna-medencébe . . . Így kell felismerni a helyzetet, s ebből a szempontból kell minden külpolitikai ténykedésnek, minden gazdasági és társadalmi mozgalomnak kiindulnia.”³⁴

Ismeretes, hogy kormányelnök korában felkereste ezen fővárosokat, és a világháborús fegyverbarátság, valamint a békeszerződésekkel kapcsolatos közös elégedetlenség jegyében igyekezett szorosra vonni a kapcsolatot Magyarország, valamint Bulgária és Törökország között. Ha egy pillanatra előretekintünk, megállapíthatjuk, hogy a Gömbös koncepciójában lényeges szerepet játszó államok — az egy Törökország kivételével — mind a fasiszta háborús blokkban tömörültek később.

A balkáni magyar expanzió terve szempontjából figyelemre méltó az is, amit Gömbös 1927-ben a külföldi magyar intézetekről és ösztöndíjakról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor kifejtett. Nem értett egyet a klebelsbergi kultúrpolitika szerinte egyoldalú törekvésével, amely a Duna-medencei magyar hegemoniát ún. kultúrfölény-koncepciójában csupán nyugati orientációval kívánta alátámasztani, és egy, csupán a Nyugathoz kapcsolódó „européer szellemi elit” megteremtésében látta a revíziós törekvések szolgálatát. Gömbös szerint a kormány kultúrpolitikai tekintetben nem készült fel reálisan a balkáni térhódításra. „Az a veszély fenyeget minket — mondotta —, hogy ha kizárólagosan Nyugat felé orientálódunk, akkor megmaradunk abban az alárendelt kulturális helyzetben, abban az alárendelt gazdasági és politikai helyzetben, amelyben Ausztria idejében voltunk, csak appendixe maradunk annak a nyugati kultúrának, ahelyett, hogy . . . Kelet felé közvetítsük ezt a kultúrát, amelyet Nyugatról hoztunk s tanultunk.”³⁵ Meg kell itt jegyeznünk, hogy ami a Bethlen és mások által is hangsúlyozott közvetítő szerepet illeti, ezt Gömbös nem hagyja a továbbiak során ködös általánosságokban, hanem kimondja a lényegét: „És itt talán nem is a kulturális kérdés a fontos. Meltóztatnak emlékezni, hogy vámpolitikai és külpolitikai kérdések megvitatásánál is nemcsak én, hanem a velem világnézetben ellentétes álláspontot képviselők, különösen a Gyáripárosok Országos Szövetségének igazgatója azt hangsúlyozták, hogy a magyar gazdaság, különösen a magyar gyáripár jövője Keletre és Délkeletre irányul. Ebből a szempontból fontosnak találom, hogy kulturális és egyéb tekintetben olyan összeköttetést létesítsünk, amely ezt a politikai, ezt a gazdasági és ezt a kulturális igényt szolgálja . . .”³⁶

Gömbös mindebből arra a következtetésre jut, hogy a magyar intelligencia egy részét ki kell képezni — kezdve a nyelvtanulástól egészen a szakismeretekig — a balkáni magyar behatolás alkalmas kádereivé.

Fentebb idézett országgyűlési beszédében nem először érintette ezt a balkáni népek iránt nyílt lebecsüléssel és fenyegetéssel terhes témakört, mint ahogyan nem is utoljára szólott a magyar imperializmus képtelenül mohó

³⁴ Uo.

³⁵ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés naplója, I. k. Bp., 1927., 411.

³⁶ Uo. 411 — 412.

hódító terveiről. Más alkalommal azt fejtegette, hogy a magyarság végzetes hibát követett el a múltban, mivel nem ismerte fel történelmi szerepét. Pate-
tikusan — az imperializmus politikai líráját is megszólaltatva — Magyar-
országot mint „Kelet aranykapujának kulcsát” említette. „Háttal álltunk
Keletnek, és nem láttuk meg a Kelet felől kínáló lehetőségeket” — mon-
dotta, és úgy vélte, hogy ha a magyarság idejekorán felismerte volna törté-
nelmi hivatását Kelet és Nyugat között, akkor most nem a Nyugat függvénye,
hanem „Kelet büszke bátyatornya” lehetne, és Szerbia, Bulgária, Románia,
Törökország volna a magyar kultúra és a magyar gazdasági élet függvénye.
Felfogása szerint a Balkán „nyitott terep” a magyar ipar számára.³⁷

Amikor Gömbös a húszas évek végén csatlakozott Bethlen egységspárt-
jához, és 1929 őszén hadügyminiszterré nevezték ki, funkciója megakadályozta,
hogy egyéni politikai felfogását úton-útfélen hangoztassa. 1932 októberében
azonban, alig néhány hónappal kormányfői kinevezése után, már miniszter-
elnöki posztjáról jelentette ki: „Külpolitikai kérdésekben évszázadok óta min-
den angol egyformán gondolkozik. Anglia világpolitikát csinált, *Magyarország-
nak kelet-európai politikát kell csinálnia.*”³⁸ Eltekintve e kijelentés túldimenzi-
onált, nagyzó hangnemétől, az mindenestre kitűnik, hogy Gömbös szívósan
kitartott az egyebek között szerénynek sem nevezhető magyar imperialista
program mellett.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Gömbös külpolitikai koncepciójá-
nak alapvonásai igen korán, már a húszas évek elején kialakultak, szerves
összefüggésben belpolitikai elképzeléseivel, szélsőjobboldali világnézettel,
amelyek kezdetől fogva a fasiszta diktatúra irányába mutattak. Külpolitikai
tervezetének bázisa a fasiszta jegyében létrejövő német—olasz szövetség volt.
Ő fogalmazta meg először a tengely-koncepciót, amely körül tömörülhetnek
a világháború vesztes államai, hogy imperialista célkitűzéseiket megvalósít-
hassák. Ez az agresszív hatalmi csoportosulás azután felveheti a fegyveres
harcot is a világ újrafelosztásáért. Magyarország aktív részvétele e szövetségi
rendszerben nemcsak az erőszakos területi revízió megvalósítását biztosíthatná,
hanem a csendőr szerepét is a környező kisállamok és a Balkán egy része
fölött. Szerinte mindennek a Szovjetunió paralizálásával párhuzamosan kel-
lene megvalósulnia. A francia orientációt koncepciója szempontjából teljesen
meddőnek ítélte. Anglia tekintetében sohasem osztotta egyes revíziós körök
túlzott reményeit, ugyanakkor azonban bizonyos óvatosságot tanúsít, élénk
figyelemmel kísérve az angol—olasz kapcsolatok alakulását is. Még miniszter-
elnöksége kezdeti időszakában sem változik politikájának ez az eleme, termé-
szetesen pontosan disztíngválva a hivatalos kormánypolitika, valamint az el-
kötelezettséget nem jelentő propagandatevékenység és előzékeny gesztusok
között.

Felmerül a kérdés, miben különbözik Gömbös külpolitikai koncepciója a
Horthy-korszak más vezető kormánypolitikusainak felfogásától. Megállapíthat-
juk, hogy Gömbös külpolitikai tervezetének egyetlen olyan lényeges eleme
sincs, amely élesen ellentmondana a húszas vagy harmincas években szereplő
bármelyik horthysta vezető államférfi alapvető külpolitikai nézeteinek. Hiszen
a közös szovjetellenességről nem is szólva, a Bethlen-kormány kötötte meg

³⁷ Vö. dr. Révay József: i. m. 338—339.

³⁸ A nemzeti öncéluságért (Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde). Bp.,
1932., 39.

a Magyarországot Olaszországhoz kötő első szerződést. A jobboldali—konzervatív előjelű német orientáció ugyancsak nem volt idegen e politikusoktól s a vezető körök nagy részétől sem, noha Bethlen a nyílt fasiszta erőket kormányzása idején nem vette számításba lehetséges támaszként. A területi revízió és a délkelet-európai aspirációk szintén közel állanak a GYOSZ urainak szívéhez csakúgy, mint a legitimistákéhoz. *Miért illeti mégis kártékony hatásosságában megkülönböztetett hely Gömbös külpolitikai koncepcióját? Mindenekelőtt azért, mivel kezdettől fogva és makacs következetességgel egyesítette magában mindazokat az elemeket, amelyek alapul szolgáltak — noha csak átmeneti történeti érvénnyel és a végül mégis bekövetkezett katasztrófa árán — a tőkés—földesúri Magyarország belső uralmi rendszerének fasiszta jellegű megszilárdításához és külpolitikai aspirációinak részleges érvényesítéséhez.* Amíg a Gömbösöt megelőző kormányok elsősorban külpolitikai okokból vagy passzivitásba szorultak, vagy figyelmüket a megosztott európai erők egyikére-másikára fordították, időnként pedig sikertelen külpolitikai improvizációkat kíséreltek meg, addig Gömbös bevárta azt az európai konstellációt, amely a vezető körök szemében őt igazolni látszott, s ezért koncepcióját — bizonyos enyhe retusálással — el is fogadták.

Tehát Gömbös személyes karrierje és igen jelentékeny befolyása a magyar politikai életre elsősorban a következőkből fakadt: igen korán egységes fasiszta politikai koncepciót alakított ki olyan körülmények között, amikor elképzelései — főleg külpolitikai tekintetben — még teljesen irreálisnak tűnhettek, s felfogása mellett lényegileg mindvégig, mindaddig kitarított, míg eredeti politikai terveinek megvalósulási feltételei — ha ideiglenes történeti érvénnyel is — megértek. Az uralkodó körökben, sőt a középrétegek és a kispolgárság között általánosan, széltében-hosszában elterjedt az a hiedelem a faszizmus nemzetközi méreteiben való előretörése idején, hogy Gömbös korábban elhangzott makacs kinyilatkoztatásai a nemzetközi politika általa kívánatosnak tartott fejlődésmenetéről sorra megvalósulnak, továbbá, hogy a magyar uralkodó osztály a maga fő politikai célkitűzését csak ezekhez a fejleményekhez legszorosabban illeszkedve valósíthatja meg. Ekkor már Gömbös korábban szélsőségesnek ítélt, jobboldali „ellenzéki” koncepciója „reálpolitikának”, a jövő fejleményeket illető túlfűtött várakozásai „politikai éleslátásnak” tűntek. Később, kormányra jutása idején (gyakran túlértékelt) bábáskodása a „tengely” létrejöttében európai méretű államférfinak láttatták az egész jobboldali tábor szemében Magyarországon.

Természetesen, mint láttuk, Gömbös külpolitikai felfogásában is voltak bizonyos változó, alkalmi tételek. Elég utalnunk a német veszéllyel kapcsolatos demagógiájára a húszas évek derekán, vagy a Róma—Budapest—Bukarest közötti politikai együttműködés átmeneti hirdetésére. Könnyen felderíthető azonban, hogy ezek az alkalmi tézisek nem állottak valóságos ellentmondásban alapkoncepciójával, hanem az európai fasiszta politika egy-egy taktikai lépésével voltak kapcsolatosak.

Közismert tény, hogy Gömbös — kormányra jutva — következetesen érvényesíteni igyekezett külpolitikai elképzeléseit. Már néhány héttel miniszterelnöki megbízatása után Rómába utazott, hogy felelevenítse a Duceval a barátságot, amelyet még államtitkár korában kötött. De sokkal többről volt szó ezúttal, mint pusztán udvariassági látogatásról. A látványos komédia, melynek során Mussolini lóháton vonult fel Gömbös díszpáholya előtt, csak körítése volt a fontos tárgyalásoknak. Az eszmecserek azt a célt szolgálták, hogy

a két ország vezető köreinek addig kissé elvont barátságát reális gazdasági tartalommal töltsék meg, és kialakítsák a legszorosabb, aktív politikai együttműködést. Ezt követően Gömbös mint a magyar külpolitika fő irányítója nem mindennapi tetterőt tanúsított a Duce politikájának szolgálatában, beleértve az olasz—német ellentétek kiküszöbölését és az általa másfél évtizede lefektetett tengely-koncepció megvalósulásának előmozdítását. Ismeretes, hogy Gömbös Hitlert annak hatalomra jutása másnapján évtizedes kapcsolatnak megfelelő baráti hangnemben üdvözölte, és szoros együttműködésre ajánlott fel. Hitlernél tett további látogatásai, csakúgy mint a kormány egész külpolitikája, mind szorosabbra vonták a kötelékeket, amelyek Magyarországot a harmadik birodalomhoz láncolták. Gömbös — mint már utaltunk rá — igyekezett személyes látogatásaival erősíteni a horthysta politika balkáni pozícióit is.

A területi revízió kérdését, amely körül az előző kormányok eléggé eseten tojástáncot jártak, hivatalos kormányprogrammá emelte. Négyéves kormányzása idején a vezető körök egy részében jelentkező opposzió ellenére az ország arra a politikai vágányra került, amely most már lényeges kitérők nélkül vezetett az ország függetlenségének teljes feláldozása, a második világháborúban való részvétel, az összeomlás felé.

Végeredményben a magyar uralkodó osztály a forradalmak után a maga összetákolt hatalmának szélsőségesen reakciós, ellenforradalmi lényegéből folyó célkitűzéseivel együtt olyan külpolitikai alternatíva előtt állott, amelynek megválaszolását az a körülmény is elősegítette, hogy alapjában véve nem volt valóságos alternatíva. A Gömbös által legkövetkezetesebben megfogalmazott, úgynevezett reálpolitikai koncepció, amely a tengelyhatalmakhoz kapcsolta Magyarországot, s átmenetileg még csalóka sikerekkel is erősíthette önmagát, a végső számadásnál szükségképpen katasztrófapolitikának bizonyult. A horthysta külpolitikán belül időnként bizonyos látszat-önállósággal feltűnő angol orientáció államközi szintre sohasem emelkedett, és nem is emelkedhetett, hiszen ehhez hiányoztak a kölcsönös feltételek. Tehát végeredményben a történetileg irreálisnak bizonyult horthysta külpolitikai elképzeléseken belül is nagyjában-egészében csak hamis illúziót jelenthetett. Felmelegítése a második világháború végső szakaszában, egy gyökeresen módosult nemzetközi szituációban nem kevésbé bizonyul ártalmasnak, mint a Gömbös-féle koncepció.

Gömbössel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a negatív történeti személyiségnek is megvan a mértéke és nagyságrendje. Kártékony, haladásellenes szerepét növeli az, hogy mennyire tud tájékozódni a társadalmi haladással szembekerülő erők, tendenciák átmenetileg kedvezően alakuló konstellációi közepette, mennyire tudja szervezni, befolyásolni és meglovagolni őket. Gömbös nemcsak epigonja volt a fasiszta diktátoroknak, nemcsak magyarországi alkalmazója volt egyfajta egységes fasiszta koncepciónak, hanem egyik korai hirdetője és propagálója is annak az irányzatnak, amely az imperializmus legagresszívabb erőinek nemzetközi koncentrációja révén tervszerűen előkészítette a második világháborút.

ЛАЙОШ СЕКЕЙ

ГЁМБЁШ И ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ФАШИЗМА

Автор анализирует формирование внешнеполитической концепции венгерского фашистского премьер-министра Гёмбёша Дюлы (1932—1936). Он приходит к заключению, что уже в начале двадцатых годов основной базой будущей международной политики Гёмбёш считал ожидаемую и предсказываемую победу фашизма в Германии и Италии, военный союз этих двух фашистских держав и сплочение всех сил европейского фашизма вокруг этого союза. Он очень рано установил связи с пособниками (с Людендорфом, Гинденбургом) и вожаками немецкого фашизма—в том числе с самим Гитлером. Он требовал, чтобы Венгрия присоединилась к будущему союзу, и таким образом пыталась вынудить полный пересмотр мирного договора и сверх этого захват балканских территорий для венгерского империализма. Его внешнеполитическая концепция была до конца антисоветской. Некоторые тактические изменения, казавшиеся актуальными, не касались основ этой внешнеполитической концепции.

Заняв пост премьер-министра, он возвёл свою концепцию в официальную программу, и всей своей деятельностью он подчинял венгерскую политику немецкому и итальянскому фашизму. Гёмбёш активно содействовал созданию „оси Берлин-Рим“: само это выражение принадлежит ему. Правительства, следовавшие за ним, вели Венгрию по пути, в сущности указанному им, к агрессии против Советского Союза, к катастрофе второй мировой войны.

LAJOS SZÉKELY

GÖMBÖS UND DIE GRUNDZÜGE DER AUSSENPOLITISCHEN KONZEPTION DES FASCHISMUS

Der Verfasser erörtert ausführlich die Herausbildung der aussenpolitischen Konzeption des ungarischen Ministerpräsidenten Julius Gömbös (1932—1936). Er kommt zur Feststellung, dass Gömbös bereits am Anfang der zwanziger Jahre die Hauptbasis der zukünftigen internationalen Politik in dem von ihm erwarteten und vorausgesagten Sieg des Faschismus in Deutschland und in Italien, im Kriegsbund dieser zwei faschistischen Grossmächte und in der Gruppierung aller Kräfte des Faschismus um diesen Bund betrachtete. Mit den Wegbereitern des deutschen Faschismus (Ludendorff, Hindenburg) und mit den Führern des Faschismus—auch mit Hitler selbst—hat er schon früh Verbindungen angeknüpft. Er erforderte den Beitritt Ungarns zu dem zukünftigen Bund, um so die völlige Revision des Friedensvertrages und darüber hinaus die Eroberung von Gebieten in Balkan für den ungarischen Imperialismus zu erzwingen. Seine aussenpolitische Konzeption wurde durchgehend durch scharfe Sowjetfeindlichkeit gekennzeichnet. Durch gewisse, damals aktuell scheinende taktische Änderungen wurden die Grundzüge seiner aussenpolitischen Auffassung nicht berührt.

Als er Ministerpräsident geworden war, erhob er seine Konzeption zum amtlichen Programm und ordnete die ungarische Politik durch seine ganze Tätigkeit dem deutschen und italienischen Faschismus unter. Gömbös wirkte im Zustandebringen der Achse Berlin—Rom tätig mit, — sogar dieser Ausdruck stammt von ihm. Die ihm nachfolgenden Regierungen führten im wesentlichen auf dem durch ihm bestimmten Weg Ungarn in die Aggression gegen die Sowjetunion, in die Katastrophe des zweiten Weltkrieges.